

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОСТАНОВЛЕННЯ СУДДЕЮ (СУДДЯМИ) ЗАВІДОМО НЕПРАВОСУДНОГО ВИРОКУ, РІШЕННЯ, УХВАЛИ АБО ПОСТАНОВИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

НОС Степан Петрович - заступник голови Восьмого апеляційного адміністративного суду

УДК 343.82

DOI 10.32782/NP.2020.4.29

У статті здійснено історико-правовий аналіз становлення кримінальної відповідальності за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. Доведено, що на момент прийняття КК України 2001 р., вже тривалий час існував законодавчий досвід криміналізації суспільно-небезпечних діянь, спрямованих на постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. Також законодавцем уже було чітко диференційовано відповідальність залежно від виду судочинства і встановлено кримінальну відповідальність судді як у випадках покращення становища засудженого, так і випадках погіршення його становища.

Ключові слова: суддя, кримінальний кодекс, відповідальність, вирок, кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми

Вдосконалення кримінально-правового регулювання того чи іншого питання, в тому числі і питання про кримінальну відповідальність суддів за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови у великій мірі залежить і від дослідження та засвоєння історичного досвіду, знання тих правотворчих процесів, які мали місце в Україні раніше. Тому очевидним є те, що вивчення і розуміння сучасного стану законодавства щодо будь-якого питання не можливе без ґрунтового осмислення історії його розвитку. Нехтування історичним

досвідом може призвести до однобокості при конструюванні пропозицій по вдосконаленню норм чинного законодавства, до повторення старих помилок.

Стан дослідження проблеми

Проблемами кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти правосуддя приділяли свою увагу доволі багато вітчизняних науковців, зокрема: Є. Дідик, О. Котович, Н. Квасневська, В. Музиченко, Л. Палюх та інші. Однак, не зважаючи на велику кількість наукових праць, питання вивчення вітчизняного історичного досвіду криміналізації діянь, пов'язаних з постановленням суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови, і надалі є надзвичайно актуальними та мало вивченими.

Метою статті є виявлення позитивної практики і з'ясування доцільності запозичення історико-правового досвіду у вітчизняне законодавство.

Виклад основного матеріалу

На всіх етапах свого розвитку суспільство прагнуло створити справедливе правосуддя. Очевидно, що вагому роль у цьому процесі відіграє кримінально-правова охорона останнього. Наукові розвідки дають підстави вважати, що в історії кримінального права вона здійснюється шляхом встановлення відповідальності за суспільно не-

безпечні діяння, що вчиняються особами, які здійснюють правосуддя (так би мовити, посягання «зсередини»), та шляхом встановлення відповідальності за кримінальні правопорушення, що вчиняються іншими особами, які не мають влади у цій сфері (так би мовити, посягання «ззовні»)[1, с. 32].

С. Дідик виділяє три етапи становлення та розвитку законодавства, що регламентує кримінально-правову охорону правосуддя від незаконних діянь судді (суддів) в Україні: перший (XVI – початок XIX ст.) – етап зародження кримінально-правової охорони правосуддя від незаконних діянь судді (суддів); другий (початок XIX – початок XX ст.) – етап становлення кримінально-правової охорони правосуддя від незаконних діянь судді (суддів); третій (початок XX ст. – до цього часу) – сучасний етап кримінально-правової охорони правосуддя від незаконних діянь судді (суддів)[1, с. 45].

У Руській Правді кримінальна відповідальність суддів не була передбачена, хоча О. Котович стверджує, що у Руській Правді існувала вказівка на недопустимість порушення судової процедури особами, які її реалізують[3, с. 7]. Все ж варто констатувати, що окремо було передбачено кримінальну відповідальність лише за посягання на життя і здоров'я тих осіб, які здійснювали правосуддя (ст. 22 Короткої редакції Руської Правди)[3, с. 153].

Руська Правда діяла до моменту прийняття Литовського статуту 1529 р. У Литовських статутах кримінальна відповідальність за протиправні посягання на правосуддя, які вчиняються самими ж суддями не була передбачена, разом з тим просто декларувалася заборона вирішувати судові справи несправедливо чи за хабар. У всіх трьох редакціях Литовських статутів 1529, 1566 та 1588 рр. зберігалася кримінальна відповідальність за неправомірні дії особи щодо судді (артикул 3 розділу 11 Литовського Статуту 1529 року).

С. Дідик вказує, що на західноукраїнських землях (Галицька, Львівська, Перемишльська, Саноцько-Холмська, Подільська, Белзька), які були приєднані до Польщі, з 1433 р. було поширено польське земське право і серед збірників польського

права виділяють Вислоцький статут 1347 р., Вартський статут 1420–1423 рр., Збірник польських законів 1782 року. Ці правові пам'ятки також, як і Литовський статут, не передбачали відповідальності суддів за хабарництво, але встановлюють заборону вирішувати судові справи несправедливо чи за хабар[4, с. 288].

Згодом на території України поширилися норми так званого козацького права. Про кримінальну відповідальність за суспільно-небезпечні діяння проти правосуддя в літературі згадок немає.

Наступним етапом було поширення на території України законодавства Російської імперії.

Судебник 1497 р., на думку М. Владімирського-Буданова, сформулював ряд загальних засад здійснення правосуддя, які, в тому числі, були своєрідною протидією постановленню суддями завідомо неправосудного вироку[5]. Так, у ст. 1 Судебника заборонялося суддям брати «посули» (які розглядалися не зовсім як хабар, а як винагорода за сумлінність у вирішенні справи). Разом з тим кримінальної відповідальності судді за постановлення неправосудного вироку не було[6, с. 152].

Вперше про кримінальну відповідальності за винесення суддею неправосудного рішення можна мову після прийняття Судебника 1550 р. Хоча його основою був Судебник 1497 р., окрім загальних засад здійснення правосуддя він встановлював кримінальну відповідальність за постановлення завідомо неправосудного рішення. Цікавим є те, що у Судебнику чітко відрізняли поняття судової помилки та умисного злочину тих осіб, які здійснювали правосуддя. Так, у ст. 2 не лише було встановлено необхідність перегляду неправильного судового рішення, а й спеціально обумовлювався випадок, коли неправильне рішення винесене суддями безхитрісно, тобто внаслідок добросовісної омани, помилки або недосвідченості судді. В цьому випадку помилкове рішення анулювалося, а сторони отримували право на перегляд справи. Судді до відповідальності за постановлення такого рішення не притягалися, оскільки в їх діях не було складу злочину. А от статтею

З було введено кримінальну відповідальність за таємний «посул», тобто хабар, суддям та дякам.

Варто зазначити, що історики розходять у твердженнях про те чи діяли реально на території України Судебники 1497, 1550 рр. Однак, всі визнають той факт, що вони стали основою Соборного уложення 1649 р., яке діяло на території Правобережної України. В Уложенні було передбачено главу Х «Про суд», яка містила злочини проти правосуддя, в тому числі відповідальність за постановлення неправосудного рішення. В Уложенні чітко розмежовувалися судова помилка при прийнятті рішення суддею та умисне постановлення неправосудного рішення. У ст. 10 Уложення передбачалася відповідальність за винесення неправосудного рішення через помилку[7, с. 102]. У ст. 5 Уложення було встановлено кримінальну відповідальність за умисне винесення завідомо неправосудного рішення в результаті одержання хабара[7, с. 100].

З середини XVIII ст. на українських землях діяв Звід законів, за якими судиться малоросійський народ. У ньому передбачалася відповідальність суддів перед Богом за їх протиправні вчинки при відправленні правосуддя (артикул 1 глави 25)[8, с. 208].

У період Гетьманщини в Інструкції гетьмана Апостола 1730 р. встановлювалася відповідальність суддів за постановлення неправосудного рішення. Інструкція Колегії чужоземних справ 1732 року зобов'язувала Семена Нарішкіна, міністра при гетьмані, наглядати за «судьями генеральними великоросійськими», щоб вони судили по правді, без зволікання, не брали хабарів і були прикладом для суддів українського походження[8, с. 156].

У 1846 р. в дію вступило Уложення про покарання кримінальні і виправні. В Уложенні виділяється система злочинів проти правосуддя. Нормами Уложення відносно щодо охорони правосуддя охоронялися як від втручань інших осіб, так і від зловживань самих суддів. Умисне винесення неправосудного вироку, незаконне звільнення від покарання або призначення необґрунтовано м'якого покарання тощо об'єднані у главу «Про неправосуддя». Так,

у главі V Уложення 1866 р. було передбачено відповідальність суддів за постановлення неправосудного вироку чи рішення (5 статей). Ст. 366 встановлювала відповідальність за неправосуддя, яке полягало у явному порушенні законів суддею при винесенні судового рішення; ст. 367 – винесення остаточного судового вироку, яким з явним порушенням законів піддано підсудного покаранню вищому порівняно з тим, яке за таку вину визначено законом; ст. 368 – звільнення остаточним судовим вироком винного від покарання зовсім або призначення йому покарання нижче того роду, який за його вину визначено в законах; ст. 369 - відповідальність судді за засудження обвинуваченого чи обвинувачених до покарання, хоча й того ж роду, однак вище чи нижче того ступеня і міри, які є належними за їхню вину у відповідності з точним змістом законів; ст. 370 - відповідальність за винесення несправедливого рішення у цивільній чи кримінальній справі через помилку судді чи неправильне тлумачення законів або непорозуміння[9, с. 274].

Норми про кримінальну відповідальність суддів були дуже деталізованими. Це видно із самих назв статей, які ми навели.

Однак, навряд чи можна погодитися із твердженням деяких науковців про те, що уперше відповідальність суддів за неправосудні рішення встановлюється у правових пам'ятках XIX століття, зокрема, в Уложенні про покарання кримінальні і виправні 1845 р.[10, с. 7].

Так, не варто забувати про законодавство, яке діяло на частині українських земель, які були у складі Австро-угорської імперії. Так, на цих землях діяв Угорський кримінальний кодекс 1879 р., норми якого застосовувалися на Закарпатті[8, с. 93]. У § 468 розділу XLII «Злочини і проступки по службі і зловживання званням адвоката» встановлювалося покарання судді і присяжного засідателя до п'яти років ув'язнення у цухтгаузі за вимагання чи отримання хабара, щоб вчинити діяння, яке впливає з його службових повноважень. § 469 цього ж розділу встановлює покарання судді від п'яти до десяти років ув'язнення у цухтгаузі за незаконне вирішення кримінальних

чи цивільних справ з корисливих мотивів. Ув'язненням до трьох років карались судді за порушення кримінального слідства стосовно особи, невинуватість якої була йому відома (§ 476). Судді за вчинення перелічених злочинів, окрім ув'язнення у дукхтгаузі, позбавлялися займаної посади і звання[11, с. 200].

Наступним джерелом права, яке діяло на території України був Устав про покарання, що застосовуються мировими суддями, 1864 р. Однак, на відміну Уложення про покарання кримінальні і виправні, в Уставі було передбачено кримінальну відповідальність лише за різноманітні втручання у здійснення правосуддя, перешкоджання здійсненню правосуддя[12, с. 297].

У Кримінальному уложенні 1903 р. питанням кримінальної відповідальності суддів приділено більшу увагу. У Кримінальному уложенні 1903 р. у главі VII «Про протидію правосуддю» об'єднано злочини, які вчинюються особами, що не є представниками правосуддя, але зобов'язані сприяти його здійсненню[13, с. 278]. Так, нарівні з суддями несуть кримінальну відповідальність присяжні засідателі. У главі XXXVII «Про службові злочини» і главі VII «Про протидію правосуддю» передбачено норми, які встановлюють кримінальну відповідальність за винесення завідомо неправосудного рішення, отримання хабара присяжним засідателем, розголошення присяжним засідателем таємниці нарадчої кімнати, відмову присяжного засідателя від виконання обов'язків.

У перших кримінальних кодексах УРСР законодавець не виділяє злочини проти правосуддя в окрему главу, склад винесення суддями неправосудного вироку поміщує у главу «Про посадові злочини». Глава II Особливої частини КК УСРР 1922 р. «Посадові (службові) злочини» передбачала кримінальну відповідальність за постановлення суддями з корисливих чи інших особистих мотивів неправосудного вироку[14, с. 575].

КК УРСР 1927 р. практично не відрізнявся від попереднього кодексу. Кримінальна відповідальність за винесення неправосудного вироку передбачалася у

розділі III Особливої частини «Службові злочини». Однак кримінальна відповідальність була встановлена не лише за винесення неправосудного вироку, а й за ухвалення корисливих або інших особистих мотивів неправосудного рішення та інших постанов.

У КК 1960 р. вперше злочини проти правосуддя виокремлюються у самостійну главу. У ст. 176 КК 1960 р. передбачалася відповідальність за винесення суддями з корисливих мотивів або іншої особистої заінтересованості завідомо незаконного вироку, рішення, ухвали або постанови. Н. Кваснівська вважає, що у КК УРСР 1960 р. у главі VIII родовий об'єкт посягань проти правосуддя чітко виділено вперше[10, с. 7]. Якщо вести мову лише про КК УРСР, то з таким твердженням можна погодитися. Однак, якщо згадати про попередній історичний аналіз, то очевидно, злочини проти правосуддя вже виділялися законодавцем у окремі структурні частини джерел кримінального права.

В. Мульченко справедливо стверджує, що при упорядкуванні глави VIII КК 1960 р. взята до уваги специфіка суб'єктів вчинення злочинів[15, с. 47]. Так, у главі «Злочини проти правосуддя» на перше місце поставлені діяння, пов'язані з неналежним здійсненням правосуддя його представниками: притягнення невинного до кримінальної відповідальності; винесення неправосудного вироку, незаконний арешт; примушування до дачі показань; а на друге – діяння, не пов'язані з виконанням винним посадових обов'язків по здійсненню правосуддя: завідомо неправдивий донос, завідомо неправдиві показання, відмова від дачі показань свідком або відмова експерта від дачі висновку, невиконання судового рішення, втеча з місця позбавлення волі або з-під варти тощо.

КК України 2001 р. кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя передбачена у окремому розділі XVIII Особливої частини. Так, ст. 375 КК України встановлено відповідальність суддів за постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови.

О. Котович справедливо вказує, що

окремі законодавчі підходи історично-правової спадщини становлення норм про кримінально-правову охорону права на справедливий суд шляхом криміналізації діянь, вчинених особами, які виконували функції представників влади у сфері правосуддя, можуть бути використані для корегування та удосконалення чинних правових норм.

Висновки

Підсумовуючи, можна констатувати, що на момент прийняття КК України 2001 р., вже тривалий час існував законодавчий досвід криміналізації суспільно-небезпечних діянь, спрямованих на постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. Також законодавцем уже було чітко диференційовано відповідальність залежно від виду судочинства і встановлено кримінальну відповідальність судді як у випадках покращення становища засудженого, так і випадках погіршення його становища.

Література

1. Дідик С. Кримінально-правова охорона правосуддя від незаконних діянь судді як спеціального суб'єкта злочину: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / С.Є. Дідик ; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. К., 2009. 218 с.
2. Котович О. Охорона права на справедливий суд в Україні (кримінально-правовий та кримінологічний аналіз): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / О.Л.Котович; Київський міжнародний університет. К., 2013. 19 с.
3. История государства и права СССР / [под ред. К.А. Сафроненко]. М. : Госюриздат, 1967. 651 с.
4. Дідик С. Становлення та розвиток законодавства щодо протидії хабарництву суддів в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С.285-289.
5. Історичний аспект кримінально-правової протидії постановленню судьями завідомо неправосудного вироку. Академія прокуратури України : збірник праць, 2009. 400 с. URL : <http://www.info-library.com.ua/books-book-185.html>
6. Российское законодательство X-XX

веков: в 9 т. / [под. общ. ред. О.И. Чистякова]. М.: Юридическая литература, 1985. Т. 2: Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства. 520 с.

7. Российское законодательство X-XX веков: в 9 т. / [под. общ. ред. О.И. Чистякова]. М.: Юридическая литература, 1985. Т. 3: Акты земских соборов. 512 с.

8. Історія українського права: навч. посіб. / [за ред. О.О. Шевченка]. К. : Олан, 2001. 214 с.

9. Российское законодательство X-XX веков: в 9 т. М. : Юридическая литература, 1988. Т. 6. 509 с.

10. Кваснєвська Н. Відповідальність за постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови в Україні (кримінально – правове та кримінологічне дослідження): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Н.Д.Кваснєвська; Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України. К., 2009. 20 с.

11. Хрестоматія з історії держави і права України. / За ред. В.Д. Гончаренка. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. Т.1. 471 с.

12. Таганцев Н. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями. Изд. 1885 г. СПб. ; б.в., 1904. 571 с.

13. Уголовное уложение от 22 марта 1903 года / Изд. Н.С. Таганцев. СПб. : б.в., 1904. 1125 с.

14. Уголовный кодекс УССР // Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. Х. : Типографія Вукопспілки, 1922. 880 с.

15. Музиченко В. Розвиток законодавства України, що забезпечує охорону правосуддя. *Право України*. 2003. № 1. С. 47-51.

CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR JUDGMENT (JUDGES) KNOWN INJUDICIAL JUDGMENT, DECISION, DECISION OR RULES: HISTORY

The article provides a historical and legal analysis of the formation of criminal liability for the decision of a judge (judges) knowingly unjust sentence, decision, ruling or resolution.

It is proved that at all stages of its devel-

opment society sought to create fair justice. It is obvious that the criminal law protection of the latter plays an important role in this process. Scientific intelligence suggests that in the history of criminal law it is carried out by establishing responsibility for socially dangerous acts committed by persons who administer justice (so to speak, encroachments “from within”) and by establishing responsibility for criminal offenses committed by others. persons who do not have power in this area (so to speak, encroachment “from outside”).

There are three stages of formation and development of legislation governing the criminal law protection of justice from illegal actions of judges (judges) in Ukraine: the first (XVI - early XIX centuries.) - The stage of emergence of criminal law protection of justice from illegal actions of judges (judges); the second (beginning of the XIX - beginning of

the XX century) - the stage of formation of criminal-legal protection of justice from illegal actions of the judge (judges); the third (beginning of the XX century - till now) - a modern stage of criminal legal protection of justice from illegal actions of the judge (judges).

It has been proved that at the time of the adoption of the Criminal Code of Ukraine in 2001, there had long been legislative experience in criminalizing socially dangerous acts aimed at a judge (judges) deliberately unjust sentence, decision, ruling or resolution. Also, the legislator has already clearly differentiated the responsibility depending on the type of proceedings and established criminal liability of the judge both in cases of improvement of the convict's situation and in cases of deterioration of his situation.

Key words: judge, criminal code, responsibility, sentence, criminal offense.